

УДК 1:355.1

ЕТИКА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ (Г. ЙОНАС) ТА МЕЖИ КЕРОВАНOSTІ ПОСТСУЧАСНОЇ АРМІЇ

І.І. Севрук, кандидат філософських наук, доцент доцент кафедри соціальних та правових дисциплін Національної академії Національної гвардії України, Харків, Україна

У статті аналізуються ключові ідеї та принципи етики відповідальності Г. Йонаса з огляду на їх методологічне значення щодо у розуміння ризиків, пов'язаних з існуванням постсучасних армій, зокрема неможливістю контролювати силові структури у глобалізованому світі. Підкреслюється, що за умов розгортання постнаціональних війн принцип відповідальності як новий категоричний імператив має стати основою військових практик та військово-професійної моралі. Особлива увага приділяється методологічному значенню евристики страху, що у реаліях кризових суспільств набуває не тільки онтологічного та метафізичного, а й практичного значення.

Ключові слова: суспільство ризику, етика відповідальності, принцип відповідальності, евристика страху, контрольованість силових структур.

«...лише передбачуване спотворення людини допомагає нам зрозуміти людину, яку треба зберегти»

Ганс Йонас

Актуальність проблеми. Українське суспільство за останні два-три роки у повній мірі відчуло на собі реалії практик суспільства ризику, загрози якого обґрунтовували соціальні мислителі (У. Бек, Н. Луман, Э. Гідденс, Г. Брехман та інші). Соціально-політична криза, розгортання бойових дій на території країни потягнули за собою вибух чисельних ризиків та втрат, спектр і наслідки яких як у найближчій, так і віддаленій перспективі важко прогнозувати.

Криза, що її переживає сучасна Україна, на думку автора статті, багато в чому є кризою відповідальності. Проблема відповідальності завжди загострюється у кризових ситуаціях, позначаючи складність та багатовекторність взаємодії індивідів, націй, поколінь, народу та влади. Складність сучасної ситуації в українському соціумі вимагає усвідомлення унікальності та вразливості людської природи, соціальності перед могутністю зброї та високих технологій, істинної ціни чисельних «проб та помилок» з огляду на можливість незворотності процесів. Необхідним стає прогнозування, що базується на принципі «евристики страху» (Г. Йонас) - за майбутнє, за наслідки, які передбачити можна, а от виправити – ні. Особливою за таких умов стає відповідальність силових та

правоохоронних структур. Основою сучасних військових практик має стати загострена відповідальність військових перед самою можливістю майбутнього.

Тому у центрі уваги автора статті – відповідальність в тому її метафізичному, онтологічному та практичному значенні, що сформоване у межах етики відповідальності німецько-американського мислителя Ганса Йонаса (1903-1993), з її наголосом на безумовності імперативу існування людства у майбутньому та принципом «евристики страху».

Аналіз досліджень та публікацій дозволяє зробити висновок: проблема відповідальності у суспільстві ризику розглядається переважно у межах дискурсу біоетики, екологічної етики та екофілософії. Становлення етики в суспільстві за умов екологічної кризи презентоване працями таких видатних екофілософів сучасності, як А. Швейцер, Б. Каллікотт, Х. Ролстон Ш.О. Никольський, П. Тейлор, Ю. Хагуров. Проблеми «поєднання біологічного знання та пізнання системи людських цінностей» висвітлювались у чисельних працях таких фундаторів біоетики як В.Р. Поттер, У.Т. Райх, А. Хеллегерс, Т.Л. Бошам, Дж.Ф. Чайлдресс, Е.Д. Пеллегріно, Д. Грасия, Г. Йонас. Значного резонансу та обговорення на Заході набула тема відповідальності науки та вченого (Е. Агацци, К.-О. Апель, Х. Штаудингер, Х. Хертц, Д. Зайдер К. Байертц, Т. Вінкле та інш.). Ідеї відповідальності людини перед природою вперше прозвучали у М. Хайдеггера [22], коли після створення атомної бомби, він наголосив на тому, що завданням його покоління є «не дати світу загинути». Загрозу повстання не тільки природи проти людини, але й «природи в самій людині» внаслідок безвідповідальності сучасного суспільства та його практик засвідчує видатний філософ сучасності М. Горкхаймер [4].

Втім, відповідальність як принцип буття, що забезпечує виживання і людства, і природи за умов технологічної доби обґрунтував саме Г. Йонас. Слід відмітити, що з часів виходу у світ його праці «Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації» (*Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*, 1979) у європейській свідомості відбулися значні зрушення. Категоричний імператив, сформульований Г. Йонасом – «людство має бути» [9, с. 27], – став базовим принципом подальшого розвитку різних сфер людського буття – політики, економіки, екології, науки, педагогіки та ін.

Особливого розвитку ідеї етики відповідальності набули у Німеччині в останню третину ХХ – початку ХХІ століть, де було створено Центр Ганса Йонаса (Берлін), який має на меті «сприяння здатності до відповідальної за майбутнє діяльності, вихованню відповідальності за майбутнє і відповідальному за майбутнє публічному рішенню» [8, с. 108]. Завдяки діяльності видатних представників сучасної філософії Німеччини Дитриха Бюлера [3] та Клауса Міхаеля Маєра-Абіха [14] ідеї етики відповідальності стали основою етики спільної відповідальності, етики господарства, екологічної та медичної етики, етики права, політичної та

педагогічної етики. Д. Бьолером було ініційовано ряд проектів, спрямованих на практичну реалізацію ідей етики відповідальності у різних сферах життєдіяльності суспільства. К.М. Маєр-Абіх головну увагу зосередив на необхідності створення у демократичному суспільстві умов для відкритого громадського дискурсу щодо проблем екологічної політики та прийняття екологічно виважених рішень [8].

В Україні «Принцип відповідальності», завдячуючи діяльності знаного українського філософа та перекладача з німецької А. Ермоленка, став доступним широкому колу громадськості вже з 2001 року [9]. В академічних колах розпочато теоретичні дискусії, переважно у межах біоетики та екологічної філософії. Втім маємо засвідчити: етика відповідальності в Україні й досі залишається темою мало дослідженою та не розробленою, широкого резонансу та реалізації у суспільних практиках ідеї етики відповідальності не набули. Що стосується теоретичного розгляду етики відповідальності в контексті тих загроз та ризиків, що утворює військова сфера постсучасності, маємо визнати вкрай недостатню кількість публікацій. Наявні лише перші спроби усвідомлення деяких аспектів ризиків, що утворює постсучасна армія у добу глобалізації [18, 19, 20].

Метою даної статті є аналіз ключових ідей та принципів етики відповідальності Г. Йонаса з огляду на їх методологічне значення щодо урозуміння ризиків, пов'язаних з існуванням постсучасних армій, зокрема проблемами контролю над військовими структурами у глобалізованому світі. Особливого значення набуває аналіз методологічного значення принципу «евристички страху», який у реаліях кризових суспільств набуває не тільки онтологічного та метафізичного, а й практичного значення.

«Підкорення природи, що мало на меті щастя людей, своїми надмірними успіхами, які поширюються й на природу самої людини, перетворилося на виклик людському буттю як такому», – так відкриває «Принцип відповідальності» Г. Йонас [9, с. 7].

У сучасному суспільстві, усвідомлюємо ми це чи ні, стверджує Г. Йонас, практичною стороною природознавства, що визначає наше життя, є техніка. Крім того, розвиток сучасної науки дозволяє принципово впливати на природу самої людини, спростовуючи уявлення про її незмінність та самоцінність. Розуміння нечуваної могутності техніки, що з кожним роком зростає у геометричній прогресії, передчуття величезних масштабів загроз, що створюють нові технології, глибина їх впливу на людину у світовому масштабі, примушують у центр етики поставити поняття відповідальності.

При цьому Г. Йонас наполягає на необхідності створення принципово нової етики, що виводить за межі людського суб'єктивізму та переводить нас у площину онтологічного переосмислення вічних питань про буття та належне, причини та наслідки, цілі та цінності, оскільки «...колишня етика не вчить нас таким нормам «добра» та «зла», які

відповідали б цілковито новим модальностям могутності людини та її можливим проявам» [9, с. 7].

Аналіз попередньої етичної традиції дозволяє Г. Йонасу зробити висновок про певну обмеженість та концептуальну «вузькість» традиційної етики, яка базувалась на трьох незмінних принципах: – визнанні незмінності людського ества, заданого природою та природою речей; – відповідно, самоочевидності блага, його антропоцентричності; обмеженості «дальності дії» людини теперішнім часом та, відповідно, обмеженості відповідальності. Такі принципи визначали в недалекому минулому й особливості людської поведінки по зрівнянню з сучасністю.

По-перше, – вся сфера *techne*, за виключенням медицини, була етичне нейтральною сферою взаємодії людини та об'єкта діяльності, оскільки не порушувала природного стану речей.

По-друге, – моральний вимір мало лише людське спілкування. Антропоцентризм традиційної етики проявився в усвідомленні людини як «міри усіх речей» та принципово «людському виміру» постулатів етики на кшталт «чини з іншими так, як ти бажав би, аби вони чинили з тобою».

По-третє, – природа людини вважалася незмінною та не була об'єктом *techne*.

І, четверте, – категорії традиційної моралі завжди розглядалися у безпосередніх практиках «тут-і-тепер», вони не пов'язувалися з віддаленим майбутнім. «Добро» та «зло» людської діяльності не розглядалися як об'єкт довгострокового планування та прогнозування. Ці категорії розкривали свій зміст лише у найближчій перспективі, у недовготривалому контексті ситуації.

Г. Йонас доводить: моральна ситуація минулого та сучасності – принципово відмінна. Знання, що гарантувало моральність вчинку в минулому, не було знанням вченого або фахівця. Висловлювання І. Канта з цього приводу, що наводить Г. Йонас, є достатньо ілюстративним: «... людський розум у сфері морального, навіть при найбуденнішому розумі, здатний досягти високого ступеню правильності та обґрунтованості...» [11, с. 159]. Якщо вчинок був спрямованим на благо, був «правильним», то невраховані наслідки не можуть бути поставлені за провину нікому.

Такою була ситуація до того часу, як сучасна техніка докорінно не змінилась. Наслідком стали й докорінні зміни у картині світу, серед яких Г. Йонас називає: – принципову ураженість природи технікою (що проявилось у знищенні природи та у виникненні науки екології); – неможливість обмежуватися за таких умов знанням «тут-і-тепер», необхідність врахування розриву між прогнозом та наслідками; – необхідність розширення сфери етики за сучасних умов не тільки на поведінку, а й буття, відповідно, необхідність метафізичного обґрунтування етики; – перетворення людини на колективний суб'єкт, що вимагає сформулювати нові імперативи, нову відповідальність, в тому числі, змінити сутність політики; – необхідність визнання того факту, що присутність

людини в світі, яка розглядалася минулому як даність, тепер постає як об'єкт обов'язку по підтримці умов матеріального світу в такому стані, який гарантував би присутність людини в ньому.

За умов технологічного вибуху постсучасності, базова ситуація взаємодії «людина – природа» суттєво трансформується: людство вступає на «цілину колективної практики», яка досі залишалася «білою плямою» для етичної теорії, на першому плані опиняється не індивідуальний діяч, а колективний, дії якого сягають у віддалене майбутнє. Необхідність врахування колективності дії, її здатності сягати у непередбачуване віддалене майбутнє визначає практичну значущість та обов'язковість принципу врахування усіх можливих віддалених наслідків колективної людської дії, наслідків, що є і віддаленими, і незворотними, і кумулятивними.

Згідно нової етики, людина стає відповідальною не тільки за власні вчинки по відношенню до інших людей, а й за наслідки власної діяльності у неоглядній перспективі. В такому разі категоричний імператив має бути сформульований таким чином: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності узгоджувалися з продовженням автентичного людського життя на землі» або «Занось до свого теперішнього вибору як спів-предмет твого воління цілісність людини в майбутньому» [9, с. 27-28]. Так, моральному виміру Г. Йонас надає горизонт часу, що екстраполює теперішнє у майбутнє як незамкнений вимір відповідальності. Таким чином, принципово новими у колективних людських практиках мають стати, згідно «етики майбутнього», по-перше, уявлення про віддалені наслідки діяльності як «перший обов'язок», і, по-друге, – здатність «прийняти близько до серця ще тільки уявне щастя або нещастя майбутніх поколінь».

Нова етика – це етика не тільки мудрості, а й благоговіння, оскільки йдеться не тільки про долю людини як існування, а й про її «образ», про неушкодженість, цілісність сутності людини, автентичність життя людини на Землі. Тому «правити за компас» може лише передбачувана загроза, і в першу чергу, загроза передбачуваного «спотворення людини» [9, с. 7].

Саме передчуття загрози, її майбутньої «заграви», «імовірності її планетарних масштабів і наслідків для людей» утворює основу принципу «евристики страху». Г. Йонас так сформулює цей принцип: «лише передбачуване спотворення людини допомагає нам зрозуміти людину, яку треба зберегти» [9, с. 7]. І цей принцип має і методологічне, і онтологічне і практичне значення.

Механізм формування принципу «евристики страху», – доводить Г. Йонас, – такий самий, як і більшості існуючих норм та заповідей. «Ми не знали б про те, що життя є священним, якби не було вбивства..., не цінували б правдивості, якби не було б брехні... Отже, нам потрібна загроза образу людини – загроза цілком специфічного характеру, – аби ми, жахаючись цього, пізнали б істинний образ людини» [9, с. 49-50].

Людина влаштована таким чином, що пізнання зла (*malum*) психоло-

гічне сприймається більш гостро, ніж пізнання добра (bonum). Зло більш відчутне та однозначне, в той час, як добро присутнє майже непомітне, воно навіть не усвідомлюється до часу. Досить часто ми вбачаємо добро лише через зло (здоров'я як цінність стверджується лише через присутність хвороби, свобода – лише через її втрату, мир – через війну тощо). Отже, уявлення про malum майбутнього може бути сформоване на основі уявлень про malum теперішнього [9, с. 50].

Так страх в етиці Г. Йонаса набуває позитивного та евристичного значення, на відміну від попередніх етичних систем, що надавали страху негативного забарвлення як афекту або пристрасті, яка заважає розуму.

Якщо попередня етична традиція, в першу чергу, екзистенціалістська (С. Кьєркегард, М. Гайдеггер, Ж.-П. Сартр), розуміючи страх як один з наслідків існування людини-в-світі та розрізняючи страх як тугу, жах перед Ніщо (екзистенційний); страх, що викликаний конкретним предметом або загрозою (фізичний); «страх Божий» (духовний) тощо, – в цілому, надавала опис унікального, одиничного буття-в-світі, відповідно й смерть розуміла як граничну можливість буття конкретної людини, то Г. Йонас розкриває сенс страху через «сукупний суб'єкт колективної діяльності».

Евристична позитивна функція страху – у можливості усвідомлення цінності буття перед лицем смерті усього людства. Передчуття загибелі світу у Г. Йонаса постає, в першу чергу, не як метафізична перспектива, а як реальна, конкретна можливість. Тому її можна передбачити та попередити. Отже, як зазначає А. Єрмоленко [7], Йонас виводить новий вид страху, який одночасно поєднує і екзистенційний страх перед Ніщо, і конкретний страх щодо світу (приміром, страх ядерної катастрофи).

«Евристика страху» як методологічний принцип примушує оцінювати сучасні дії та шукати істину «щодо вірогідності майбутнього становища людини й світу ... А відштовхуючись від них, дати оцінку і сучасним діям, на основі ймовірного впливу екстраполюються дійсні, вірогідні або можливі наслідки» [9, с. 49]. Це справа сучасного наукового знання, яке шляхом продовження у майбутнє теперішніх причинно-наслідкових зв'язків отримує вірогідні або ймовірні знання. Таке ймовірне знання та знання дійсне розміщується Г. Йонасом «між ідеальним знанням етичного вчення о принципах та практичним знанням, що є сферою політичного застосування» [9, с. 49].

Зрозуміло, що довгостроковий прогноз, який створюється за умов техногенної цивілізації, потребує високого ступеню науковості. В той же час, складність сучасного світу перешкоджає високій точності та науковості екстраполяції, що перетворює прогноз скоріш на пошук ймовірностей. Знання як передбачення можливостей тут може бути перевірено лише «заднім числом». Але знання можливостей, що є недостатнім для точного передбачення, може у повній мірі задовольнити евристичні потреби етики, для якої прийнятним є і мисленевий експеримент з його гіпотетичністю як у посилках, так і у висновках.

Сенс такого прогнозу полягає у необхідності визнання переваги поганого прогнозу над хорошим, тут діє практичний припис, згідно якого «передбаченню небуха слід надавати більшої уваги, ніж передбаченню блага» [9, с. 55]. В такому разі принцип евристики страху можна порівняти із принципом фальсифікації К. Поппера: як і будь-яка наукова теорія має бути спростованою, так і усі наслідки сучасної людської діяльності через їх кумулятивний характер мають розглядатися як такі, що утворюють загрози буттю людини.

Очевидно, що пропонований Йонасом евристичний принцип може бути методологічне виправданим у сфері моралі. Але, коли йдеться про політику, виникають сумніви щодо його практичних можливостей. Але поставимо питання: у випадку прийняття «епохальних політичних рішень», коли «на карту» поставлені доля нації, країни, коли масштаби небажаних ймовірних наслідків перевищують очікувані у найближчій перспективі бажані результати настільки, що ступінь надійності прогнозу вже відходить на другий план, чи не доречним буде додержуватися принципу евристики страху? Чи не варто, приймаючи доленосні рішення, пригадати про перевагу «поганого прогнозу над хорошим»?

Евристика страху як практичний принцип набуває сенсу саме за умов, в першу чергу, кризових суспільств, коли ризики технологічної цивілізації множаться на ризики соціальної нестабільності. Тому, що прискорення часу технологічної доби не надає можливості встигнути виправити помилки. Тому що у технологічну добу навіть незначні процеси, що «запускаються» через найближчі цілі, стають самодостатніми та випереджають і волю, і плани людини. Тому що новій – технологічній – реальності притаманні кумулятивні закони, які унеможливають контроль над нею. Отже, евристика страху постає як принцип максимальної передбачливості та розсудливості.

Роздуми автора статті щодо постсучасної армії та її ролі у суспільстві пов'язані саме з відчуттям можливої незворотності тих процесів, що запущені в сучасному українському суспільстві, з усвідомленням загроз «людському образу» в людині, загроз втрати людськості.

Теза про те, що у постсучасному суспільстві найбільші ризики утворює військова сфера, – мабуть, ні у кого не викликає сумнівів. Дійсне, в самому функціонуванні військової сфери за умов технологічної доби закладено потенційне джерело знищення і людства, і біосфери. Численні катастрофи сучасного світу спровоковані саме діяльністю сучасних армій, озброєних найновітнішими науковими розробками та технологіями [18,19].

Очевидним є й те, що функціонування постсучасних армій, військової сфери в цілому, вимагають не тільки суспільної уваги, а й контролю з боку держави та цивільних структур, що через специфіку функціонування військової сфери (достатня автономність, режим секретності, замкнутість), значно ускладнюється.

Але, на думку автора статті, навіть якісно організований – тільки

контроль – з боку держави та суспільства на сьогодні проблеми не вирішує. Проблема не тільки в контролі.

Ситуація початку XXI століття, – це ситуація, коли поступово пріоритети контролю переходять від державного до приватного сектору. І стосується це і новітніх технологій, і зброї, і самої можливості легального використання сили та зброї. Держава в постсучасному суспільстві поступово втрачає монополію на використання сили та зброї.

Відбувається це через поєднання двох факторів, притаманних постсучасності: одного боку, розробляються та неконтрольовано розповсюджуються нові види зброї, що пов'язані з нанотехнологіями, робототехнікою та генною інженерією, а з іншого, – полегшується та поширюється доступ до будь-якої інформації та освіти. Таким чином, корпорації, терористичні організації, талановиті ІТ-фахівці поступово утворюють альтернативу державному контролю щодо використання сили та зброї, що принципово множить глобальні небезпеки сучасної цивілізації [15].

Засвідчуючи цю ситуацію, відомий німецький соціолог У. Бек, окреслює новий тип війни – постнаціональної – та зазначає: «Постнаціональна війна стала непередбачуваною. Якщо класична війна Першого модерну ґрунтувалася на монополізації сили з боку держави, то тут відбувається усунення кордонів війни через демонополізацію та приватизацію організованої сили – з боку терористів, агресорів» [13, с. 76].

Достатньо показовими щодо ситуації розповсюдження неконтрольованого насилля є специфічне породження постнаціональної доби: приватні військові компанії.

Приватні військові компанії (ПВК) у військових операціях постнаціональної доби стали рівноправними гравцями поряд з контингентами національних збройних сил. Вперше ПВК з'явилися під час Другої світової війни, проте геополітичні зміни та реструктуризації, які відбулися у арміях багатьох країн світу після закінчення холодної війни, призвели до швидкого розвитку приватної військової індустрії. На сьогодні в світі нараховується понад 150 приватних військових компаній, які пропонують свої послуги у більш ніж 50 країнах світу [12].

За висновками американських експертів ПВК поступово перебирають на себе функції армії та поліції, що підтверджує досвід воєн в Іраку та Афганістані, у колишній Югославії, у Лівії та Сирії тощо. Серед переліку послуг, що надають такі компанії: створення, реформування та розвиток сил безпеки та оборони; планування і підготовка їх до застосування; здійснення розвідки та контррозвідки; навчання відповідного особового складу; застосування, обслуговування та експлуатація озброєння та військової техніки; матеріально-технічне забезпечення сил безпеки та оборони; гуманітарне розмінування; збройна охорона об'єктів; захист дипломатичного персоналу, окремих осіб і транспортних перевезень тощо [12].

На сьогодні вже є можливість назвати типові характерні ознаки ПВК. З точки зору організаційної структури вони постають як легально

зареєстровані комерційні підприємства з відповідною корпоративною структурою. Метою діяльності таких комерційних структур є в першу чергу одержання прибутку, отже питання щодо патріотичних та моральних орієнтацій риторичне.

Розміри ПВК варіюються – від невеликих консультаційних фірм до величезних транснаціональних корпорацій. Об'єктами ПВК для надання послуг можуть бути національні та іноземні організації, юридичні чи фізичні особи. Як правило ПВК надають послуги за межами своїх держав. Вони функціонують і у період мирного часу, і за умов воєнного конфлікту, у зоні такого конфлікту або за його територіальними межами.

ПВК постають як своєрідна альтернатива національним збройним силам. Прибічники ПВК наголошують на оперативних перевагах перед регулярними збройними силами, приміром, здатності до швидкого розгортання, взагалі, принципово іншій мобільності. В той же час, більшість з аналітиків, стверджує, що незначні переваги ПВК, не перекривають принципових загроз, що несе в собі сама ідея легалізації недержавними структурами права на використання зброї та сили.

Всі недоліки ПВК, що називають експерти, не перекривають головного – принципової безвідповідальності ПВК перед суспільством, населенням тих країн, що стають територією реалізації їх комерційного інтересу. Крім того, щодо діяльності ПВК, керівництво якого не підпорядковане а ні державі, а ні військовому командуванню, контроль встановити практично неможливе [12].

На сьогодні набуває нових форм тероризм. Виникає наукоємний тероризм. Це специфічний вид тероризму, поява якого, на думку академіка НАМН України, доктора медичних наук В. Запорожана, «пов'язана з науковою та інноваційною діяльністю злочинних неформальних малих наукових груп, що формуються як у структурі секретної воєнно-орієнтованої науки, так і у відкритій академічній та університетській науці». В. Запорожан підкреслює, що «на сьогодні зацікавленість «воєнної машини» у біологічній зброї величезна... У світі вже створені різні види біологічної зброї, наприклад, етнічна бомба або зброя, яка знищує людей за статевими ознаками» [10, с. 64-65]. Проконтролювати розповсюдження «ідеальних вбивць» сучасне суспільство нездатне. На сьогодні серед таких – збудники туберкульозу та СНІДу, гепатиту С та гранично агресивних інфекційних хвороб. Всі вони – наслідок прогресу біологічної науки та практичного застосування її досягнень, що вийшло з-під контролю.

Реалії сьогодення примушують поставити питання – практичне значення: чи є альтернатива прагматизму самоствердження (досягнення власних цілей, успіху тощо) та ідеалізму моралі, яка вимагає відповідальності?

Досвід підказує: етика здатна здійснити свою медіативну функцію (посередництва, трансформування) та, по мірі можливості, сприяти проникненню моральних інтенцій у реальні взаємодії реальних соціальних

систем та персон, вона здатна у ході «прогнозованого» дискурсу наближати взаємодії до стосунків морального типу. Зрозуміло, що реалії практик не співпадають з вимогами етики відповідальності, її можуть вважати утопією, але, теорія, як еталон, завжди надає можливості побачити горизонти, прямуючи до котрих, є можливість вийти з тупикового шляху.

Г. Йонасу, на думку автора статті, вдалося продемонструвати унікальність сучасної моральної ситуації, яка може бути сформульована у вигляді запитань: – чи можливо бути моральним, коли сама можливість розмивається анонімністю сучасного техногенного соціуму? – чи можливо бути індивідуально відповідальним, коли результати діяльності залежать не тільки від тебе самого?, бо неможливість відповідати за дії інших, не позбавляє людину від психологічного пресингу необхідності самої ситуації. За сучасних умов саме людина постає як вирішальна величина по відношенню до власних можливостей. Та чи здатна діяти людина відповідальне саме тоді, коли цього вимагає необхідність з точки зору конкретної історичної ситуації?

Міркуючи з приводу етики відповідальності та її методологічного значення для практик сучасності (як колективних так і індивідуальних, як мирного характеру, так і войовничого), наведемо висловлювання ще одного видатного філософа сучасності К.-О. Апеля: «...якого ж ще значення має набувати принцип відповідальності, слушно висунутий Гансом Йонасом як головний принцип сьогоднішньої етики, як не *те, що індивідуально ставиться в обов'язок кожній окремій людині, а саме, відповідальність як спільна вселюдська співвідповідальність усіх за наслідки й побічні наслідки колективної діяльності людей*» [1, с. 449].

В контексті наголосів, що робить К.-О. Апель, по-новому розкривається сенс аналізу наслідків війни, що був зроблений одним з фундаторів сучасної соціологічної думки П. Сорокіним в роботі «Вплив війни на склад населення, його якості та суспільну організацію». Аналізуючи чисельні війни доби модерну, П. Сорокін встановлює спектр тих демографічних та соціокультурних проблем, що отримують як «спадщину» обидві протидіючі сторони. І йдеться не тільки про значне зменшення чисельності населення. Усі війни, за висновком П. Сорокіна, тотожні тому що: – по-перше, коса воєнної смерті знищує, насамперед, працездатні верстви населення; – по-друге, війна назавжди забирає більш здорових осіб, оскільки «біологічно дефектні» в армію не потрапляють; – по-третє, війна «косить» переважно чоловіків, чим порушує статевий баланс населення; – по-четверте, війна втягує у свою м'ясорубку в основному морально здорових людей, духовно обдарованих (найбільш вольових, розвинутих, талановитих); по-п'яте, війна «з'їдає» не тільки кращу частину населення, а й те ненароджене потомство, що мали народити загиблі у війні, що негативно впливає на народжуваність, смертність, шлюб тощо, залишаючи плодитись і жити «друго- та третьосортний людський матеріал». Отже, чим частіше та сильніше будь-який народ воює, тим більше та швидше

погіршується його кількісний та якісний склад, тим пишніше розквітає і готується до жнив «погане насіння» [21].

«Людство має вижити», – ось перша заповідь, що має визначати суспільні практики. Критерієм будь-якого розвитку, будь-яких втручань має стати критерій унеможливлення катастроф. Необхідним є аналіз усіх можливих наслідків діяльності з огляду їх впливу на майбутнє людства й людяності. Йонас пропонує як метод відкриття того, що треба зберегти в людині, принцип «евристики с страху» перед передбачуваним спотворенням людини. Маємо зберегти людину не тільки фізичне, має бути збереженою цілісність людської сутності, що розкриває свою вразливість перед генною інженерією, біотехнологіями, можливими втручаннями у розвиток ембріонів, використання людини як «матеріалу», донорського джерела необхідних органів та тканин.

В Україні глобальні катастрофи, що їх переживає людство, з абстрактної проблеми перетворились на екзистенційну реальність кожного. Ми пережили Чорнобиль. Тягар наслідків вибуху «мирного атому» ми знаємо не тільки – розумом, ми знаємо – організмом – хворобами, смертністю, спадковістю, народжуваністю. Ми пережили розвал однієї соціальної системи – тоталітарної, і переживаємо чисельні соціокультурні трансформації теперішньої – демократичної. Ми існуємо в реальності проведення бойових дій. І ми не знаємо, якою буде розплата за наше теперішнє безглуздя та безвідповідальність.

Висновки. Складність ситуації в сучасній Україні не тільки актуалізує тему моральної відповідальності. Вона визначає термінову необхідність усвідомлення та реалізації принципів «евристики страху» та відповідальності у всіх сферах життєдіяльності суспільства, на всіх рівнях влади, всією спільнотою. Незважаючи на те, що принцип евристики страху є здебільшого принципом онтологічним та метафізичним, він має і практичний вимір, значення якого розкривається саме за сучасних умов. Необхідним є не тільки збереження людського образу та подоби у майбутньому. Треба не втратити цей образ у теперішньому. Не можна, щоб заради майбутнього було спотворене теперішнє. Інакше, втрата гідності у теперішньому буде успадкована нашими нащадками.

Література

1. Апель К.-О. Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці [Текст] // Єрмоленко А. М. Комунікативна практична філософія: підручник / Апель К.-О. – К. : Лібра, 1999. – С. 413 – 454.
2. Бек, У. Общество риска: На пути к другому модерну [Текст] / У. Бек. Общество риска: На пути к другому модерну; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 284 с.
3. Бьолер Дитрих. Ідея та обов'язковість відповідальності за майбутнє [Текст] / Бьолер Дитрих // Філософська думка. – 2007. – № 1. – С. 117 – 134; № 2. – С. 77 – 95; № 3. – С. 81 – 99.

4. Горкгаймер М. Повстання природи. [Текст] / М. Горкгаймер. Повстання природи.; пер. з нім. – К., 2006.
5. Гьосле Вітторіо. Практична філософія в сучасному світі: пер. з нім., примітки та післямова Анатолія Єрмоленка [Текст] / Гьосле Вітторіо. – Київ : Лібра, 2003. – 248 с.
6. Єрмоленко А. М. Екоетика у світлі парадигмального повороту в філософії (попередні зауваги до критики екологічного розуму) [Текст] / Єрмоленко А. М. // Філософська думка. – 2008. – № 3. – С. 88 – 108.
7. Єрмоленко А. М. Післямова [Текст] / Ганс Йонас. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації: пер з нім. // Єрмоленко А. М. – К. : Лібра, 2001. – С. 357 – 393.
8. Єрмоленко А. М. Філософувати дискурсом. Практична філософія Дитриха Бюлера та берлінська етика дискурсу [Текст] / Єрмоленко А.М. // Філософська думка. – 2007. – № 1. – С. 107 – 116.
9. Йонас Ганс. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. [Текст] / Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation // Г. Йонас.; пер. з нім. А.Єрмоленка. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
10. Запорожан В. Гармонізація біосфери [Текст] / Валерій Запорожан. // ISSN 1819-7329. Світогляд, 2015, №3 (53) – С. 60-67.
11. Кант І. Основоположення метафізики нравов. Предисловие. [Текст] / Кант І. Собрание сичинений в 8. Юбилейное издание 1794-994// Под общ. ред. А.В. Гулыги. – М.: Изд-во «Чоро», 1994. – Т. 4.
12. Коновалов І., Валецький О. Еволюція частних військових компаній [Текст] / І. Коновалов, О. Валецький. // М.: Центр стратегической конъюнктуры, 2013. – 120 с.
13. Култаєва М.Д., Прокопенко І.Ф., Радіонова І.О., Троцько Г.В. Соціологія глобалізації. Навчальний посібник. / За гол. ред. Култаєвої М.Д. – Х: ХНПУ ім. Сковороди, 2008. – 207 с.
14. Майер-Абіх К.М. Повстання на захист природи. Від докільля до спільності: пер. з нім., післямова, примітки А. Єрмоленка [Текст] / Майер-Абіх К.М. – К.: Лібра, 2004. – 196 с.
15. Назаретян А.П. Антропология насилия и культура самоидентификации: Очерки по эволюционно-исторической психологии. [Текст] / Назаретян А.П. – М., 2008.
16. Назаретян А.П. Агрессия, мораль и кризисы в развитии мировой культуры. (Синергетика исторического процесса) [Текст] / Назаретян А.П. – М., Наследие, 1996.
17. Прищак М.Д. Етика відповідальності: дискурс еколого-комунікативних засад [Електронний ресурс] / [Прищак М.Д.] // Збірник наукових статей “III-го Всеукраїнського з’їзду екологів з міжнародною участю”. – Вінниця, 2011. – Том. 2. – С. 648–651. Режим доступу: <http://eco.com.ua/>
18. Севрук І. Армія в обществe риска: екологические угрозы [Текст] /

Севрук И.И., Гегечкори А.В. Армия в обществе риска: экологические угрозы // SCHOLA-2012: Сборник научных статей факультета политологии Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова / Под общ. ред. А.Ю. Шутова и А.А. Ширинянца. – М.: Центр стратегической конъюнктуры, 2013. – С. 286-292.

19. Севрук И.И. Методологические проблемы и подходы к культурно-цивилизационному измерению военной глобализации. [Текст] / Ирина Севрук, Александр Гегечкори. «Методологические проблемы и подходы к культурно-цивилизационному измерению военной глобализации» (статья у науко метричному виданні) // «Власть и общество (История, Теория, Практика). Научный журнал Ассоциации открытой дипломатии». – Тбилиси, 2016, № 1 (37) – С. 13-22.

20. Севрук І.І. Екологічна складова формування військового професіонала у суспільстві ризику. [Текст] / [Севрук І.І.] // Вісник Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Серія «Філософія» – Харків: ХНПУ, 2013. – Вип. 41 (частина 1) – С. 47 – 58.

21. Сорокин П.А. Влияние войны на состав населения, его свойства и общественную организацию [Текст] / П.А. Сорокин // Экономист: вестн. XI отдела Рус. тех. общества, 1992. – №2. – С.12-26.

22. Хайдеггер М. Проблема человека в западной философии [Текст] / М. Хайдеггер; пер. нем. В.В. Библихина. – М.: Мир, 1988. –174 с.

ЭТИКА ОТВЕТСТВЕННОСТИ (Г.ЙОНАС) И ГРАНИЦЫ УПРАВЛЯЕМОСТИ ПОСТСОВРЕМЕННОЙ АРМИИ

И.И. Севрук

В статье анализируются ключевые идеи и принципы этики ответственности Г. Йонаса в их методологическом значении для осознания рисков, связанных с существованием постсовременных армий, в частности, невозможностью контролировать силовые структуры. Подчеркивается, что в условиях разворачивания постнациональных войн принцип ответственности как новый категорический императив не имеет альтернатив и должен стать основой военных практик и военно-профессиональной морали. Особое внимание уделено методологическому значению «эвристики страха», которая в реалиях кризисных обществ раскрывает свой не только онтологический и метафизический, но и практический смысл.

Ключевые слова: общество риска, этика ответственности, принцип ответственности, эвристика страха, контролируемость силовых структур.

ETHICS OF RESPONSIBILITY (H.JONAS) AND THE LIMITS OF THE POSTMODERN ARMY CONTROLLABILITY

I.I. Sevruk

The article analyzes the key concepts and principles of the ethics of responsibility by H. Jonas in their methodological implications to understand the risks associated with the existence of postmodern armies, in particular, the inability to control the power structures. It is emphasized that in the conditions of deployment of postnational wars the principle of responsibility as a new categorical imperative has no alternatives and must become the basis of military

---

practices and professional military ethics. Particular attention is paid to the methodological value of "heuristics of fear", that in the realities of the crisis societies discloses its not only an ontological and metaphysical meaning, but also a practical one.

The crisis of modern Ukrainian society is mostly the crisis of responsibility. The complexity of the social and cultural situation in Ukraine requires the awareness of how unique and vulnerable the human nature is, the awareness of sociality to the mighty weapon and high technologies, the price of numerous "trials and errors" considering the possible irreversibility of the processes. Forecasting, based on the "heuristics of fear" - for the future, the consequences of which can be foreseen, but cannot be prevented, becomes necessary.

The power structures' responsibility becomes of particular importance in the crisis situations. The keen responsibility of the military should become the basis of modern military practices.

Key words: society of risk, the ethics of responsibility, the principle of responsibility, the heuristics of fear, the controllability of the power structures.